

Коваленко В. О.
кандидат педагогічних наук, доцент
Класичний приватний університет

Тисячник І. В.
старший викладач
Класичний приватний університет

КРЕАТИВНІ ОБМЕЖЕННЯ У СФЕРІ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ СТАНДАРТИВ

CREATIVE FRAMES IN THE SPHERA OF CONCEPTUAL STANDARDS

У статті розглянуто одну із предметних сфер навчальної діяльності у ВНЗ, де феномен креативності має суттєві обмеження, – сферу концептуальних стандартів побудови ви- значень понять, які створюються на основі обов'язкового дотримання логічних, логістичних та парадигмальних правил і положень.

У ВНЗ, де в роботі зі студентами переважає процес оволодіння науковими знаннями, є предметні сфери, в яких феномен креативності суттєво обмежений і навіть підпадає під заборону. Так, наприклад, різноманітність визначень поняття одного і того самого психічного явища – мислення або емоцій, особистості, здібностей та ін., що має місце у підручниках, навчальних посібниках, словниках тощо, може, на перший погляд, свідчити про наявність елементів творчого підходу різних авторів до побудови таких визначень. Але насправді така різноманітність визначень є проявом відсутності у їх авторів певних уявлень стосовно правил і положень побудови коректних визначень психологічних понять, які мають статус концептуальних стандартів.

Ключові слова: концептуальні стандарти, визначення понять, навчальна діяльність.

The article considers one of the subject areas of educational activity in universities, where the phenomenon of creativity has significant limitations - the scope of conceptual standards for constructing definitions of concepts that are created on the basis of mandatory compliance with logical, logistical and paradigmatic rules and regulations.

In universities, where the process of mastering scientific knowledge predominates in work with students, there are subject areas in which the phenomenon of creativity is significantly limited and even banned. For example, the variety of definitions of the concept of the same mental phenomenon – thinking or emotions, personality, abilities, etc., which occurs in textbooks, manuals, dictionaries, etc., may, at first glance, indicate the presence of elements of a creative approach of different authors to construct such definitions. But in fact such a variety of definitions is a manifestation of the lack of their authors of certain ideas about the rules and regulations for constructing correct definitions of psychological concepts that have the status of conceptual standards.

Key words: conceptual standards, definitions, educational activity.

Вступ. У ВНЗ, де в роботі зі студентами переважає процес оволодіння науковими знаннями, є предметні сфери, в яких феномен креативності суттєво обмежений і навіть підпадає під заборону. Так, наприклад, різноманітність визначень поняття одного і того самого психічного явища – мислення або емоцій, особистості, здібностей та ін., що має місце у підручниках, навчальних посібниках, словниках тощо, може, на перший погляд, свідчити про наявність елементів творчого підходу різних авторів до побудови таких визначень. Але насправді така різноманітність визначень є проявом відсутності у їх авторів певних уявлень стосовно правил і положень побудови коректних визначень психологічних понять, які мають статус концептуальних стандартів.

Мета статті – розкрити креативні обмеження у сфері концептуальних стандартів.

Виклад основного матеріалу. Наукове професійне знання, яким оволодівають студенти в процесі навчання, представлене в текстах підручників, навчальних посібників тощо у вигляді трьох типів знаків: знаків-слів, знаків-термінів і знаків-концептів. Проблема полягає в тому, що всі три типи знаків зовнішньо абсолютно однакові, а різними у них є лише денотати, тобто їх значення. Фіксованими

денотатами знаків-слів є предмети та явища досліджуваної вченим частини дійсності, яку він пізнає, її властивості тощо (знаки-слова досліджує лінгвістика та її розділи – лексика та ін.); фіксованими денотатами знаків-термінів є не предмети та явища дійсності, а елементи форм думки вченого – суб'єкт, предикат, рід, вид, клас та ін. (знаки-терміни досліджує логіка); фіксованими денотатами знаків-концептів є не предмети та явища дійсності і не елементи форми думки вченого, а згорнутий зміст думки вченого, вкладений у логічну форму (досліджує професійна логістика).

Термін «логістика» перекладається з грецької мови як «мистецтво рахувати, міркувати» [1, с. 300]. Мистецтво рахувати відійшло до математики, оскільки в ній напрацьовані відповідні правила рахувань, а мистецтво міркувати залишилось за логістикою. Але є інші погляди на зміст цього терміна, яким позначають в економічній науці математичні розрахунки матеріальних та інформаційних потоків тощо [2], а не «мистецтво міркувати». Перевага останнього значення очевидна, оскільки корінь термінів «логіка» і «логістика» однаковий, що свідчить про їх однакове етимологічне походження. Такої думки дотримуються й інші вчені, досліджуючи природу

і мету логістичного аналізу [3, с. 53–54; 4, с. 202]. Іншого, по суті, й не може бути, оскільки логістика, як і логіка, вивчає закони мислення за певними правилами (практична логіка). Зазначимо при цьому, що логіка вивчає лише форми мислення, думок, правила оперування формами мислення, відволікаючись від змісту самої думки. Тому логіка має статус універсальної науки, як і лінгвістика, оскільки лінгвістичні правила оперування знаками-словами не залежать від денотативних особливостей об'єктів тієї чи іншої науки – фізики, хімії, економіки, соціології та ін. (правила для частин мови – іменників, прикметників, дієслів тощо, якими позначають предмети, явища, їх властивості, дії – однакові для різних наук).

Терміном «фіксовані денотати» ми закріплюємо денотати за окремими типами знаків, щоб застерегти можливе їх ототожнення, яке доволі часто відбувається в міркуваннях учених через зовнішню однаковість знаків і недостатнє володіння правилами та законами логіки і логістики. При цьому правила та закони логіки відносяться до форм думки вченого, а логістика вивчає правила та закони семантизації (наповнення) логічних форм думки вченого професійним змістом, тобто те, від чого логіка відволікається. Таким чином, правила і закони логіки визначають формальний (від «форма думки») статус концептуальних стандартів якості думок ученого, викладача і студента, а логістичні правила та положення визначають професійний статус концептуальних стандартів якості змісту їх думок.

Інакше кажучи, якщо лінгвістичні правила та закони визначають стандарти для знаків-слів (лінгвістична грамотність, коректність), а логічні правила і закони визначають стандарти для знаків-термінів, якими позначаються елементи форм думки вченого (логічна грамотність, коректність), то логістичні правила та закони визначають стандарти для професійних знаків-концептів, тобто правила, за якими наповнюються логічні форми думки професійним змістом (логістична, тобто професійна грамотність, професійна коректність думки вченого).

Таким чином, якість вищої професійної освіти визначається трьома різними типами правил і положень для трьох різних типів знаків у їх системній взаємозалежності, але досить чіткій і однозначній денотативній опозиційності (гносеологічній). На жаль, більшість студентів, викладачів і вчених володіє (тією чи іншою мірою) переважно лінгвістичними правилами та законами, оскільки їх вивчення здійснювалось цілеспрямовано в школі. А вивчення та оволодіння правилами операцій з іншими типами знаків залишається поки що поза межами їх професійної підготовки, усвідомлення їх професійної необхідності, оскільки логіка у ВНЗ вивчається лише один семестр. Разом з тим варто зазначити, що логістичні правила і положення деякі науковці відносять до так званої «практичної логіки», яка теоретично ще не розроблена [5, с. 4]. І це є головною причиною глобального феномену професійної некомпетентності спеціалістів із вищою освітою.

Технологія створення професійних концептуальних стандартів здійснюється на підставі положень і правил, предметна сфера яких – інтелектуальні дії вченого в процесі побудови ним визначення професійних концептів. При цьому положення визначають зміст інтелектуальних дій вченого, а правила регламентують процедуру оперування змістом інтелектуальних дій. Положення є загальноприйнятими твердженнями, які сумніву не підлягають, оскільки беруться з тих чи інших наукових джерел, що перевірені суспільно-історичним досвідом розвитку тієї чи іншої науки (семіотики, семантики, лінгвістики, логіки, психології тощо).

Існує три типи положень: логічні положення, які беруться з підручників логіки; логістичні положення, які виводяться на підставі індуктивної техніки і відображають прагматичні аспекти будь-якого наукового дослідження; і парадигмальні положення, які презентовані теорією, що панує в тій чи іншій конкретній науці, тобто парадигмою.

Виділяють два типи правил: перший тип правил регламентує інтелектуальні дії вченого в рамках кожного окремого типу положень, наприклад, логічні, логістичні, парадигмальні правила; другий тип правил регламентує дії, які поєднують змісти трьох типів положень у єдину предметну сферу утвореного професійного концепту, надаючи його змісту і формі «стандарт якості». Інакше кажучи, «стандарт якості» при побудові професійних концептів утворюється чітким визначенням змісту інтелектуальних дій вченого і правил операцій із цим змістом. Зазначені положення і правила можуть бути оскаржені лише їх запереченням типу – «немає такого», а не їх уточненням, додаванням інших тощо. Останні відносяться уже до процедури вдосконалення, розширення концептуальних технологій.

Розглянемо детальніше типи положень.

Логічні положення. Зміст цих положень розглядається в межах тільки концептуальних стандартів і стосується понять та деяких операцій з ними. Існують поняття (концепт) і логічна операція його визначення. Функція визначення поняття – розкривати, розгортати зміст поняття, яке охоплює суттєві ознаки визначуваного. Наукові поняття визначаються за родо-видовою, класичною схемою [1, с. 410–411]. Виділяють сім правил-вимог до визначення поняття [1, с. 467–468]. Предметною сферою логічних положень і правил є форма думки автора, який створює визначення поняття, а не її зміст.

Логістичні положення. Предметною сферою логістичних положень є універсальні форми змісту думки (далі – УФЗД) вченого, які виводяться на підставі індуктивної техніки. Виділяють чотири УФЗД вченого: процес, стан, результат процесу і властивість. Терміном «процес» позначаються динамічні характеристики досліджуваного явища; терміном «стан» – проміжні параметри процесу у часі; терміном «властивості» – новоутворення, які детерміновані кінцевим «результатом» процесу. УФЗД утворюють чотири класи змістів інтелектуальних дій вченого, сутності яких не перетинаються, оскільки

«процес», «стан», «результат процесу» і «властивості», хоч і взаємопов'язані, але не тотожні. УФЗД детерміновані метою наукового дослідження (факти, закономірності) і прагматичними потребами суспільства (враховувати динаміку протікання процесу; як впливати на процес, знаючи його проміжні параметри, тобто стани; і які властивості або результат можна (потрібно) отримувати).

Парадигмальні положення. Ці положення визначають професійний статус концепту, тобто звужують предметну сферу УФЗД до професійних концептів типу: фізичний, хімічний, економічний «процес», або економічний, соціальний, юридичний «стан», або фізичні, хімічні, психологічні «властивості». Професійний статус концепту визначає парадигма.

Предметною сферою парадигмальних правил і положень є сутність визначуваного явища. Ця «сутність» визначається і презентується введенням у зміст, який вкладається у родо-видову схему визначуваного поняття, парадигмою, тобто панівною теорією. Оскільки парадигма як теорія створюється спільнотою вчених протягом тривалого часу розвитку тієї чи іншої науки і здійснюється на підставі дотримання наукових принципів пізнання, як-то: гіпотеза, проведення експериментів, отримання емпіричних та наукових фактів, їх обробка та інтерпретація, що переводить гіпотезу в теорію або елементи теорії, то ці наукові принципи пізнання постають у вигляді певних нормативних правил і положень, які відіграють роль своєрідних стандартів для природничого типу парадигм [6, с. 30–63]. Інакше кажучи, у парадигмі імпліцитно (приховано) презентовано й узагальнено принципи наукового пізнання, а також думка спільноти вчених [6, с. 261–269], які тривалий час домовлялись і дотримувались правил розглядати та інтерпретувати, наприклад, у вітчизняній психології психічні явища як такі, що мають характер і природу відображення (теорія відображення). Якщо в тій чи іншій країні прийнята інша парадигма, то вона так само створюється за умови дотримання зазначених наукових принципів пізнання, але номінативно може бути позначена і представлена іншими тер- мінами.

Хочемо звернути увагу на ту обставину, що змінювати парадигму, яка прийнята в тій чи іншій науці і країні, досить складно, оскільки підручники, навчальні посібники, монографії та ін. писались на підставі створеної спільнотою вчених і прийнятої в цій науці (і країні) парадигми. Значно легше «імпортувати» парадигму з іншої країни (і відповідної науки), видавати її за щось нове, оригінальне – креативне – утворення і водночас, як це доволі часто можна почути, ганьбити наукові досягнення власної країни.

Зазначені положення є основою для утворення змісту професійного концепту, який претендує на статус «стандарту якості» цього змісту за умови чіткого визначення правил його утворення.

Коректне формулювання правил та їх назва – справа майбутнього в розвитку концептуальних тех-

нологій. Разом з тим необхідно зазначити, що формулювання правил і положень на перший погляд однакові. Але відмінність між ними полягає в тому, що формулювання положень здійснюється як констатація того, що є (логічні положення, універсальні форми змісту думки, парадигма), а формулювання правил містить і положення, і те, як вони мають поєднуватись між собою (поняття, родо-видова схема визначення поняття і правила-вимоги до цієї логічної операції (перший тип положень і правил)).

Функція родової ознаки – визначати найближчий рід для визначуваного, а видові ознаки – показати, чим визначуване відрізняється від інших цього самого класу (логічні положення). Є УФЗД – процес, стан і новоутворення – результат процесу і властивості (логістичні положення). Є парадигма в тій чи іншій науці. І треба сформулювати правила їх поєднання. Очевидно, що це другий тип правил і положень, оскільки функція цих правил – об'єднати три типи різних положень, зміст яких гетерогенний, у єдиний професійний зміст концепту, статус якого (змісту) визначає професійний «стандарт якості» цього концепту. Йдеться, таким чином, про правила наповнення родової ознаки (далі – РО) і видових ознак (далі – ВО) визначення концепту професійним змістом (правила денотації логічних (РО і ВО) і логістичних (процес, стан, результат процесу, властивості) термінів парадигмальним змістом). По суті, в цьому випадку мається на увазі парадигма як сукупність правил і положень (рос. «предписаний») для наукової групи, яка створює, за Т. Куном, «дисциплінарну матрицю» [6, с. 269–278], але лише в межах побудови визначення професійних понять.

Правило РО-1 (далі – ПРО-1). Найближчий рід РО (як елементу форми думки) визначає одна із УФЗД: процес, стан, результат процесу або властивість. Звертаємо увагу на дві обставини. По-перше, ПРО-1 поєднує логічне положення «найближчий рід» з логістичним – «УФЗД», яка у РО задає, визначає класифікаційну норму. По-друге, реалізація ПРО-1 фіксує новоутворений результат об'єднання – «клас» – і разом з тим утворює нове положення, яке чітко визначає кількісний результат можливих класів професійних концептів – «процесу», «стану», «результату процесу» і «властивості». Цими двома зауваженнями ми вводимо числовий показник-обмежувач кількості класів професійних концептів (стандарт) і «механізм розвитку концептуальних технологій», оскільки реалізація ПРО-1 утворює нове положення – «клас», а його подальше використання в міркуваннях вимагає і нових правил операцій із цим класом. Ця процедура подібна до математичних дій, де з аксіом виводяться теореми за певними правилами, виконання яких можна чітко контролювати. Основна функція ПРО-1 – класифікаційна (правило класифікаційної коректності).

Правило РО-2 (далі – ПРО-2). Професійний статус УФЗД у складі РО визначає парадигма конкретної науки. ПРО-2 поєднує логістичне положення – УФЗД – з парадигмою цієї науки

і вимагає розглядати, інтерпретувати «процес», «стан», «результат процесу» або «властивість» в межах теорії, що панує. ПРО-2 конкретизує статус чотирьох класів концептів окремої науки як «професіональний», зокрема, «економічний процес», «економічний стан», «економічний результат» або «економічні властивості». Основна функція ПРО-2 – денотація логістичних термінів УФЗД («процес», «стан», «результат процесу» і «властивість») змістом парадигми конкретної науки (правило парадигмальної коректності).

Правило РО-3 (далі – ПРО-3). Парадигма вводиться у РО при визначенні сутності «процесу» і переходить у ВО при визначенні «стану», «результату» і «властивостей» (правило професіональної інтерпретації та коректності елементів видової ознаки).

Є правила для РО, які уточнюють рівень складності процесу (простий, складний), є правила похідних парадигм для РО при визначенні сутності «стану», «результатів» та «властивостей». Правило для видових ознак (далі – ПВО-1). Видові ознаки імпліцитно відображають процедуру і результати експериментальних досліджень означуваного (правило репрезентативної повноти змісту концепту). Інакше кажучи, це правило визначає спеціально-науковий статус професіонального концепту, тобто вимогу включати у видову ознаку результат наукових досліджень, виконаних за відповідними принципами наукового пізнання.

Результати наших досліджень стосовно утворення змісту професіональних концептів відповідно до зазначених правил можна продемонструвати наочно блок-схемою на прикладах, що мають бути прийняті в психології як стандарти при побудові визначень, зокрема і психологічних процесів (рисунок 1).

Концептуальні стандарти визначень психічних процесів із урахуванням їх видових ознак. Зазначимо, що рівень складності процесів визначається на підставі включення результатів одного процесу в інший і неможливості здійснення зворотної процедури. Так, наприклад, мислення є більш складним психічним процесом, ніж сприймання, оскільки результатами сприймання є образи предметів і явищ, між якими мисленнєво можуть бути відображені зв'язки та відношення (наглядно-образний вид мислення), а поняття – як результат мислення не може бути відображено процесом сприймання, оскільки зв'язки та відношення, на відміну від предметів та явищ, не мають енергетичних характеристик, які б відображались органами відчуття та сприймання. Інакше кажучи, «зв'язки та відношення» між предметами «не очевидні», а «умовивідні».

Родо-видова схема побудови стандартів визначень професіональних концептів може бути представлена поки що формулою у вигляді блок-схем.

А переведення цієї блок-схемної формули у професіонально-логістичні формалізми – справа майбутнього. І це мають робити професіональні логісти в кожній окремій науці, досліджуючи і визначаючи професіональні стандарти міркувань і вчених,

і викладачів, і студентів. Але уже зараз ми можемо здійснювати процедуру «вимірювання» визначення поняття психічних процесів, які даються в тих чи інших літературних джерелах (підручниках, навчальних посібниках, словниках та ін.), взявши за еталон блок-схему, подані на рисунках 1 і 2, як стандарти на предмет їх професіональної коректності/некоректності. Хочемо привернути увагу тих, хто здобуває професійну освіту переважно на лінгвістичній основі: вирази «психологічний процес», «відображення» та ін., які входять у родо-видову схему визначення, змінюють свою денотативну сутність і стають знаками-термінами. Так, «психологічний процес» як термін позначає клас психічних процесів, а не психічний процес як явище, а термін «відображення» позначає так само не явище дійсності, а парадигму, хоч зовнішньо вони не відрізняються від знаків-слів. А визначуване – як складний термін – стає знаком-концептом, денотатом якого є згорнутий зміст думки вченого, вкладений у родо-видову схему. Існує логічне правило, яке вимагає співрозмірності обсягів визначуваного і визначального.

Варто зазначити, що прийоми, які подібні до визначень (характеристика, опис, приклад та ін.) [5, с. 271–274], не змінюють денотативну сутність знаків-слів. І в цьому полягає складність розуміння концептуальних технологій формування професійного розуму і думки.

Таким чином, професіональні концепти в тій чи іншій науці, які створюються на підставі дотримання зазначених правил і положень, гарантують професіональні «стандарти якості» утворених концептів і змінам не підлягають, оскільки в основі цих правил і положень лежать загальноприйняті в науках нормативні принципи отримання наукових знань. Порушення зазначених правил і положень у процесі оволодіння, і ми на цьому наголошуємо, наукових знань призводить до формування у майбутніх спеціалістів професійної некомпетентності, оскільки коректно сформульоване визначення поняття презентує «сутність» визначуваного явища. Як тільки у схожому на визначення виразі не зазначена родова ознака, не указані «класифікаційна норма» або «парадигма», такий вираз у логіці відносять до прийомів, схожих на визначення (характеристика, опис та ін.). Але ці прийоми презентують знаками-словами лише предмети та явища або їх властивості тощо, тобто те, що можна побачити очима або почути вухами. А «сутність» предметів та явищ побачити очима неможливо принципово. Лише розумом! Отже, необхідно усвідомити ті інтелектуальні дії вченого, який будував коректні визначення поняття відповідно до зазначених правил і положень, а вони становлять основу концептуальних стандартів. І такими самими правилами та положеннями мають оволодіти і викладачі, і студенти. Якщо цього немає, то певні знання можуть формуватись, і навіть багато знань, але професійне розуміння, яке пов'язане з оволодінням зазначеними правилами, не виникатиме. Саме тому існує безліч визначень поняття одного і того самого, наприклад, психічного явища, а право на існування

Рис. 1. Концептуальні стандарти визначень психологічних процесів із урахуванням їх родових ознак

має лише одне єдине визначення, яке відповідає концептуальним стандартам. Не потрібно множити сутності через велику кількість визначень одного і того самого поняття («Бритва Оккама»).

Висновки. У тих сферах навчальної діяльності у ВНЗ, де оволодіння науковим знанням передбачає дотримання відповідних правил, положень і законів, феномен креативності досить обмежений і навіть підпадає під заборону. Це особливо важливо у гуманітарних науках, де можливості використання математичних засобів для виведення законів поки що значно менші. Впровадження логічних, логістичних

та парадигмальних правил і положень у процес створення концептуальних стандартів певною мірою компенсує зазначені складнощі.

Разом з тим потрібно зазначити, що таке обмеження і навіть «заборона» використання феномену креативності зовсім недоречні в предметних сферах навчальної діяльності, де мають місце ті чи інші проблеми в науковому знанні. А такі ситуації, як правило, виникають на передньому, образно кажучи, «фронті» розвитку наук. І в таких випадках феномен креативності, інтуїції стає важливим чинником для можливих наукових відкриттів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кондаков М.И. Логический словарь-справочник. Москва : Наука, 1976. 720 с.
2. Гаджинский А.М. Логистика : учебник. 14-е изд. Москва, 2007. 472 с.
3. Гарден Ж.-К. Теоретическая археология. Москва : Прогресс, 1983. 296 с.
4. Ноэль Мулуд. Анализ и смысл. Москва : Прогресс, 1979. 348 с.
5. Войшвилло Е.К., Дегтярев М.Г. Логика : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / Москва : Владос-Пресс, 2001. 528 с.
6. Кун Т. Структура научных революций : пер. с англ. Москва : АСТ : Ер- мак, 2003. 365 с.